

Mariola M. Świdarska, Paulina Herman

Trudności w uzyskaniu statusu rodziny adopcyjnej

Pedagogika Rodziny 1/1, 169-184

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariola M. Świdarska, Paulina Herman

Trudności w uzyskaniu statusu rodziny adopcyjnej

Streszczenie

Rodzina adopcyjna stanowi najbardziej skuteczną formę kompensowania dziecku brak rodziców. Jej szczególne walory opiekuńczo-wychowawcze polegają na tym, iż stwarza ona pomiędzy dzieckiem a adoptującymi prawną więź rodzinną, taką, jaka istnieje pomiędzy dzieckiem a rodzicami biologicznymi. Celem badań było uzyskanie informacji na temat trudności, z jakimi borykają się małżeństwa, które starają się o status rodziny adopcyjnej

Summary

Adoptive family is the most effective form of compensation for the lack of parents for the child. Its special values of care and education rely on the fact that it creates legal relationship between the child and adoptive family, the same that exists between the child and biological parents. The aim of this study was to obtain information on the difficulties faced by couples who are trying to become an adoptive family.

1. Wprowadzenie

Rodzina adopcyjna stanowi najbardziej skuteczną formę kompensowania dziecku brak rodziców. Jej szczególne walory opiekuńczo-wychowawcze polegają na tym, iż stwarza ona pomiędzy dzieckiem a adoptującymi prawną więź rodzinną, taką, jaka istnieje pomiędzy dzieckiem a rodzicami biologicznymi.

2. Zastępcze formy opieki

Opieka nad dzieckiem to nie tylko „dostarczenie niezbędnych środków do zaspakajania materialnych potrzeb, ale również branie odpowiedzialności za losy korzystającego z opieki, a więc wspomaganie, pielęgnowanie jego rozwoju, zapobieganie degeneracji społecznej, za warunki psychofizycznego rozwoju i kształtowanie twórczej osobowości podopiecznego” (Andrzejewski, 2003: 16). Do form opieki i wychowania w zastępczych środowiskach zalicza się: rodziny adopcyjne, rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka. W ostatnich latach obserwuje się

znacznym rozwój rodzinnych form opieki nad dzieckiem, przede wszystkim rodzin zastępczych.

Rodzina adopcyjna to taka, która przyjęła obce dziecko za własne na podstawie orzeczenia sądowego. W tym przypadku dziecko zyskuje własną rodzinę, staje się pełnowartościowym jej członkiem, należy do rodziny na takich samych zasadach, na jakich pozostaje dziecko rodzone. Prawa i obowiązki zarówno rodziców w stosunku do dzieci jak i dziecka do przybranych rodziców, są takie same jak w rodzinie naturalnej.

Adopcja prawnie łączy rodziców z dzieckiem, które je przysposabiają. Daje takie same prawa i odpowiedzialność jak te, które istnieją między dziećmi i ich naturalnymi rodzicami. Zmieniony zostaje akt urodzenia dziecka – w miejsce danych rodziców naturalnych wpisane zostają dane rodziców adopcyjnych. Dziecko przyjmuje nowe nazwisko, możliwa jest także zmiana imienia. Rodzina adopcyjna nie podlega kontroli żadnej instytucji, tak jak to ma miejsce w przypadku opieki zastępczej. Nie otrzymuje także środków finansowych na utrzymanie adoptowanego dziecka. Z mocy prawa staje się ono po prostu dzieckiem nowych rodziców (Raczkowska, 1993).

3. Funkcjonowanie oraz zadania ośrodka adopcyjno-opiekuńczego

Pierwszy ośrodek adopcyjno-opiekuńczy powstał w 1960 roku w Warszawie, przy ulicy Szpitalnej 5, dzięki inicjatywie Teresy Strzębosz i Krystyny Krzywiec z Zarządu Okręgu Stołecznego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Początkowo była to poradnia, w której można było uzyskać informację z zakresu adopcji, a także poznać przepisy prawne związane z adopcją oraz formalności, które trzeba spełnić by adoptować dziecko. Opierając się na doświadczeniach warszawskich, na przestrzeni lat tworzono ośrodki w innych miastach wojewódzkich. Łącznie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci utworzyło 47 palcówek, których działalność wspierał powstały w 1990 roku Krajowy Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy, działający zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 sierpnia 1993 roku, które określa przedmioty uprawnione do zakładania i prowadzenia ośrodków opiekuńczo-wychowawczych oraz ich zasad działania. Obecnie funkcjonuje 42 publicznych i ponad 30 niepublicznych ośrodków.

Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze są jednostkami budżetowymi, które dzielą się na publiczne i niepubliczne. Pierwsze z nich są prowadzone przez gminę, powiat lub samorząd województwa. Natomiast drugie z nich kierowane są przez organizację społeczną, kościół katolicki lub inne związki wyznaniowe, fundacje, stowarzyszenia, osoby fizyczne i prawne. Nadzór nad działalnością ośrodka sprawują osoby upoważnione przez wojewodę. Powinny posiadać następujące kwalifikacje: ukończone studia wyższe magisterskie na kierunkach pedagogika lub psychologia oraz co najmniej pięcioletni staż pracy zawodowej w zawodzie pedagoga, psychologa lub w zakresie resocjalizacji.

W ośrodku adopcyjno-opiekuńczym zatrudnieni są: specjaliści w zakresie medycyny, prawnicy, pedagog, socjolog, psycholog, ekonomiści.

Do podstawowych zadań ośrodka adopcyjno-opiekuńczego należy:

- zapobieganie sieroctwu społecznemu;
- zapewnienie dzieciom prawidłowej opieki i wychowanie w rodzinach adopcyjnych, zastępczych i domach dziecka;
- pozyskiwanie osób zgłaszających gotowość do adopcji dziecka;
- gromadzenie informacji o dzieciach, które mogą być przysposobione lub umieszczone w innych formach wychowania rodzinnego;
- usprawnienie przepływu informacji o dzieciach oczekujących na adopcję;
- przeprowadzenie badań pedagogicznych i psychologicznych oraz wywiadów środowiskowych dotyczących osób starających się o adopcję;
- szkolenie i kwalifikowanie kandydatów pragnących stanowić rodzinę adopcyjną oraz przygotowanie członków i ich rodzin do przyjęcia nowego członka rodziny;
- wydawanie zaświadczeń kwalifikacyjnych stwierdzających ukończenie szkolenia przez kandydatów zgłaszających gotowość do podjęcia adopcji;
- dobór rodziny adopcyjnej właściwy ze względu na potrzeby dziecka;
- udzielenie pomocy kandydatom na rodziców zastępczych;
- współpraca z sądami opiekuńczymi;
- udzielenie pomocy w przygotowaniu wniosków i zgromadzeniu niezbędnych dokumentów dla rodziny zastępczej;
- świadczenie pomocy prawnej;
- prowadzenie poradnictwa dla dzieci i rodziców oraz terapię rodzinną dla rodziców dzieci umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. (Ustawa z dnia 29.11.1990 o pomocy społecznej. Dz. U. 1998 r. Nr 64)

4. Rodziny adopcyjne-warunki przysposobienia i warunki prawne

Adopcja, zwana również przysposobieniem jest instytucją prawa, mającą na celu zapewnienie dziecku osieroconemu warunków do życia i wychowania w rodzinie. Zgodnie z obowiązującym prawem przysposobić można jedynie osobę małoletnią (Kodeks rodzinny i opiekuńczy, 1993; art.114).

Dla pełnej realizacji przesłanki dla dobra dziecka, Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy, wprowadza zagadnienia kwalifikacji osób przysposobionych. Do niezbędnych warunków, które należy spełnić zalicza się: odpowiedni wiek, pełna zdolność do czynności prawnych (biorąc pod uwagę fakt, że w wyniku orzeczenia adopcji powstaje taki stosunek jak między rodzicami a dziećmi).

Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy przewiduje trzy formy przysposobienia:

- a) **Przysposobienie pełne nieodwołalne** zwane **całkowitym**, które występuje w sytuacji, gdy rodzice wyrazili przed sądem opiekuńczym zgodę na adopcję, bez wskazania osoby przysposabiającej. Konsekwencją jest całkowite zerwanie i zatarcie więzi z rodziną naturalną i sporządzenie nowego aktu urodzenia adoptowanego dziecka, w którym jako rodziców wymienia się adoptujących. Dotychczasowy akt urodzenia dziecka nie może być ujawniony.
- b) **Przysposobienie pełne**, które stanowi podstawowy i najczęściej orzekany rodzaj adopcji. Powoduje on ustanie praw i obowiązków wynikających z pokrewieństwa względem rodziców i krewnych. Dziecko adoptowane przejmuje nazwisko, które nosiłyby dzieci z małżeństwa. Sąd może także na wniosek przysposabiającego, zmienić imię lub imiona dziecka, jeśli nie ukończyło 13 roku życia (w późniejszym wieku może to nastąpić za jego zgodą). W wyniku orzeczenia przysposobienia pełnego, fakt rzeczywistego pochodzenia dziecka nie ulega zatarcu, gdyż na marginesie aktu urodzenia odnotowuje się adnotację o adopcji, co daje możliwość poznania rodowodu dziecka.
- c) **Przysposobienie niepełne** oznacza taką formę adopcji, która polega na przyjęciu dziecka przez nowych opiekunów, bez zrywania więzi prawnych z rodziną biologiczną. Przysposabiający stają się rodzicami, jednak dalszych krewnych (babcie, dziadków, ciocie, wujków) dziecko ma nadal w swojej rodzinie biologicznej. Przysposobienie niepełne stosuje się w praktyce bardzo rzadko i w przypadkach, gdy wymaga tego dobro dziecka. Jest to dość kontrowersyjna forma adopcji, ponieważ oznacza włączenie dziecka jednocześnie do dwóch rodzin.

Najbardziej istotna różnica między różnymi formami adopcji polega na odmiennym charakterze więzi adoptowanego dziecka z rodziną naturalną i adopcyjną. W adopcji niepełnej, pomimo faktu, iż ustaje władza rodzicielska, a osoby adoptujące uzyskują ją w takim samym zakresie jak w przypadku przysposobienia pełnego, rodzice biologiczni nie tracą prawa do kontaktu z adoptowanym dzieckiem (Stelmachowski, 1968).

W sytuacjach, gdy utrzymywanie bliskich stosunków adoptowanego z rodziną naturalną ma charakter destrukcyjny na dziecko i zagraża jego dobru, przysposabiający może wystąpić do sądu opiekuńczego z żądaniem zmiany adopcji z niepełnej na pełną. Dotychczas niezbędna była w takiej sytuacji zgoda rodziców naturalnych. Ustawa z dnia 26 maja 1995 roku wprowadziła nowe rozwiązania. Sąd opiekuńczy może (ze względu na szczególne okoliczności) orzec adopcję mimo braku zgody rodziców, których zdolność do czynności prawnych jest ograniczona. Zdarza się także, że rodzina biologiczna swoim postępowaniem stwarza zagrożenie dla zdrowia lub życia dziecka, a mimo to nie zgadza się na przysposobienie (Holewińska-Łapińska, 1996).

Przysposobianym na pewno musi być osoba małoletnia. Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy nie określa cech, jakim powinno odpowiadać dziecko, które ma być przysposobione. Przeszkodą do orzeczenia adopcji nie może być więc ani kale-

ctwo lub głęboki niedorozwój dziecka, a także jego obywatelstwo, narodowość, rasa, religia.

Przysposabiającym może być osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych, a więc osoba pełnoletnia, która nie została ubezwłasnowolniona. Musi też mieć odpowiednie kwalifikacje osobiste, uzasadniające przekonanie, że będzie należycie wywiązywała się z obowiązków. Ponadto powinna mieć także możliwości zarobkowe i majątkowe, by była w stanie zapewnić dziecku należyte utrzymanie. Nie mogą natomiast przysposobić dziecka wspólnie osoby pozostające w konkubinacie, związku homoseksualnym czy rodzeństwo.

O przysposobieniu dziecka orzeka sąd opiekuńczy na wniosek osoby pragnącej adoptować dziecko. Zgoda tego sądu nie może być wyrażana wcześniej niż po upływie sześciu tygodni od urodzenia się dziecka. Gwarantuje to matce możliwość podjęcia świadomej decyzji. Rodzice biologiczni mogą wskazać osoby przysposabiające lub jedynie wyrazić przed sądem opiekuńczym zgodę na adopcję dziecka. W tym drugim przypadku jest dopuszczalny tylko jeden rodzaj przysposobienia, a mianowicie adopcja pełna (Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy, 1993; art. 114, 119, 118).

5. Warunki, które powinna spełniać rodzina adopcyjna

Każda zgłaszająca się para kandydatów, pragnąca zaadoptować dziecko musi spełnić określone kryteria. Podyktowane jest to dobrem dziecka i rodziny. Ośrodek musi mieć pewność, że dziecko oddaje we właściwe ręce, mając na uwadze fakt, że było ono już raz odrzucone i osierocone.

Podstawowe warunki, jakie muszą spełniać kandydaci do zastępczego środowiska rodzinnego to:

- pełnia praw cywilnych i obywatelskich;
- niekaralność (potwierdzenie o niekaralności na podstawie informacji z Krajowego Rejestru Karnego);
- ustabilizowana sytuacja prawna i zawodowa; wykazanie stałego źródła dochodu, które pozwoli na utrzymanie kolejnego członka lub kolejnych członków rodziny i zapewnienie odpowiednich warunków materialnych, niezbędnych dla prawidłowego rozwoju dziecka (oddzielny pokój dla dziecka);
- wymagany dochód w przeliczeniu na członka rodziny w wysokości co najmniej dwukrotności kwoty określonej ustawą o świadczeniach rodzinnych, uprawniającej do korzystania z zasiłku rodzinnego (dochód powinien być potwierdzony zaświadczeniem o wysokości zarobków, zaświadczeniem o dochodach z gospodarstwa rolnego, kserokopią rocznych zeznań PIT, ewentualnie oświadczeniem o wysokości dochodu);
- odpowiedni wiek. Różnica wieku między rodzicami a dzieckiem nie powinna przekraczać 40 lat. Wiek rodziców nie powinien przekraczać 50 roku życia, czyli wieku, który daje szansę na sprawowanie opieki nad dzieckiem do osiągnięcia

- nięcia przez nie pełnoletniości. Podyktowane jest to tym, że rodzice młodzi gwarantują wychowanie dziecka do pełnoletniości;
- dobry stan zdrowia psychicznego. Do podań z prośbą o umożliwienie adopcji wszyscy kandydaci muszą dołączyć zaświadczenia lekarskie o dobrym stanie zdrowia z adnotacją, że nie ma przeciwwskazań do adopcji dziecka. Ponadto konieczne zaświadczenie lekarskie z Poradni Zdrowia Psychicznego i Poradni Przeciwalkoholowej;
 - prawidłowy rozwój umysłowy. Od przyszłych rodziców oczekuje się pewnych cech osobowości takich jak m.in.: otwartość na dziecko osierocone, tolerancja, ciepło osobiste i łatwość nawiązywania kontaktów z dziećmi. Kandydaci na rodziców powinni reprezentować odpowiedni poziom rozwoju umysłowego i kulturalnego, aby móc prawidłowo reagować na rozmaite sytuacje wychowawcze;
 - więź emocjonalna i spójność związku małżeńskiego. Wymagany czas trwania małżeństwa przed zaadoptowaniem dziecka wynosi co najmniej 5 lat;
 - kandydatem na rodzinę adopcyjną może być osoba samotna lub osoby pozostające w związku małżeńskim. W praktyce jednak w konfrontacji z małżeństwami starającymi się o adopcję, osoba samotna ma mniejsze na to szanse. Natomiast przysposobić wspólnie mogą tylko małżonkowie. Nie może zatem ubiegać się o adopcję wspólną para pozostająca w związku nieformalnym (konkubinacie).
 - informacja (w formie oświadczenia), czy kandydaci byli już diagnozowani w innym ośrodku adopcyjno-opiekuńczym, w związku z gotowością przysposobienia dziecka lub zgłoszeniem gotowości pełnienia funkcji rodziny zastępczej i z jakim wynikiem;
 - prawidłowa motywacja. Wskaźnikiem dobrej motywacji jest całkowita akceptacja cech dziecka, przyjęcia go takim jakie jest, ze wszystkimi ograniczeniami. Przejawia się ona także w braku wymagań co do wieku, płci przyjętego dziecka.
 - Niektóre z ośrodków wymagają również zaświadczeń o bezpłodności czy, tak jak w przypadku ośrodków katolickich, zaświadczeń od proboszcza parafii, na terenie, której mieszkają kandydaci (Materiały własne Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego TPD w Częstochowie; 2008; Raczkowska, 1993).

Podczas pierwszej rozmowy najczęściej ustala się termin wywiadu środowiskowego w miejscu zamieszkania rodziny, w celu sprawdzenia warunków mieszkaniowych kandydatów. Rodzina, która chce przysposobić dziecko powinna być świadoma, że zanim dziecko trafi do ich domu, muszą poddać się procedurze przygotowawczej i ocenie ich kwalifikacji przez osoby reprezentujące najlepszy interes dziecka. Po przeprowadzeniu wywiadu środowiskowego, rodzina jest informowana o formie procesu przygotowawczego. Najczęściej jest to szkolenie metodą grupową, jednym z zatwierdzonych przez Ministerstwo Polityki Socjalnej programem, wśród których jednym z najpopularniejszych i najczęściej stosowanych jest

PRIDE. Zdarza się, że z uwagi na szczególne wskazania dotyczące dziecka i dla jego dobra, kandydaci przygotowani są indywidualnie. Podczas procesu przygotowania do przejęcia opieki nad dzieckiem, kandydaci przechodzą też badania psychologiczne, których wyniki ujęte są w opinii pisanej przez psychologa ośrodka. Po ukończeniu szkolenia i otrzymaniu kwalifikacji z ośrodka, kandydaci mogą rozpocząć właściwe starania o dziecko. W tym procesie mogą liczyć na dalszą pomoc pracowników ośrodka lub poszukiwać dziecka samodzielnie w placówkach zajmujących się opieką nad dziećmi, których rodzice zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej na terenie całego kraju. Po znalezieniu odpowiedniego dziecka, rodzina składa wnioski o jego przysposobienie wraz z wszystkimi zgromadzonymi zaświadczeniami do Sądu odpowiedniego dla miejsca zamieszkania dziecka.

6. Przygotowanie rodziny do procesu adopcji

Małżonkowie, którzy podjęli decyzję o adopcji dziecka, dojrzeli do niej psychicznie, zgłaszają się do ośrodka adopcyjno-opiekuńczego, który ma im pomóc w stworzeniu pełnej szczęśliwej rodziny.

Pierwszym etapem procesu kwalifikacyjnego są **wstępne rozmowy informacyjne**. Jest to pierwszy kontakt z małżonkami, mający na celu rozpoznanie i uświadomienie kandydatom procedury adopcji. Psycholog lub pedagog udziela im wyczerpujących informacji, uświadamia małżonkom, że adopcja jest trudnym wyborem na całe życie. Ten etap kwalifikacji nie zobowiązuje zainteresowanych rodziców do jakichkolwiek decyzji, ma charakter czysto konsultacyjny i informacyjny. Na życzenie rodziców mogą oni zostać zarejestrowani w dzienniku spraw bieżących. Informuje się ich także o dokumentach, jakie każda para małżeńska pragnąca adoptować dziecko, składa w ośrodku.

Drugim etapem jest **zgromadzenie kompletu dokumentów**. Małżonkowie ponownie spotykają się z pracownikiem ośrodka i składają zgromadzone wcześniej dokumenty tzn.:

- pismo na adres ośrodka z prośbą o udzielenie pomocy w przeprowadzeniu formalności związanych z przysposobieniem wybranego dziecka;
- życiorys obojga rodziców własnoręcznie napisany;
- odpis zupełny aktu małżeństwa;
- opinie z zakładu pracy;
- zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia z adnotacją, że nie ma przeciwwskazań do adopcji;
- zaświadczenie lekarskie z Poradni Zdrowia Psychicznego i Poradni Przeciwalkoholowej;
- zaświadczenie o wysokości zarobków małżonków;
- zdjęcia.

Kolejnym etapem są **rozmowy problemowe**. Podczas nich kandydaci poddani są wnikliwej ocenie psychologicznej i pedagogicznej. Obserwuje się ich ogólne warunki psychofizyczne. Nie jest to spotkanie jednorazowe. W ośrodkach adopcyjno-opiekuńczych przyjęto zasadę, że pierwsza rozmowa odbywa się wspólnie, a kolejne indywidualnie. Ta część jest najbardziej istotna w ocenie przygotowania kandydatów do roli rodziców adopcyjnych. Wpływa na ogólną diagnozę kwalifikacji kandydatów. Często po rozmowach indywidualnych kandydaci deklarują przedyskutowanie w domu wszystkich poruszonych problemów, celem jeszcze pełniejszego uświadomienia sobie, czy pragną podjąć trud wychowania dziecka, czy czują się na siłach zmienić swój dotychczasowy układ, zburzyć stabilizację.

Pracę diagnostyczną nad poznaniem przyszłych rodziców kończy **wywiad środowiskowy**, przeprowadzany w miejscu zamieszkania kandydatów, podczas którego zbierane są informacje:

- dotyczące danych personalnych kandydatów, czyli: imiona, nazwisko, data i miejsce urodzenia, adres itp.
- dotyczące warunków mieszkaniowych, czyli liczby izb, ich metrażu, wyposażenia mieszkania, miejsca dla dziecka.
- dotyczące historii małżonków, czyli daty zawarcia związku małżeńskiego, faktu posiadania własnych dzieci, oceny współżycia małżonków, stanu ich zdrowia, pobudek skłaniających do wzięcia dziecka.
- obejmujące opinię i wnioski przeprowadzającego wywiad pedagoga lub psychologa.

Na posiedzeniu Komisji Kwalifikacyjnej, pracownik Ośrodka przedstawia powyższy wywiad środowiskowy.

Następnym etapem, (piątym) jest **wstępna kwalifikacja kandydatów przez Komisję Kwalifikacyjną**. Komisję tą zwołuje dyrektor ośrodka, z chwilą zakończenia procesu kwalifikacyjnego rodzin ubiegających się o przysposobienie dziecka. W skład komisji wchodzi specjalistów z zakresu psychologii, pedagogiki, medycyny i prawa oraz inne osoby posiadające odpowiednie przygotowanie do pracy na rzecz dziecka osieroconego. Spotkania komisji są protokołowane. Dopiero po posiedzeniu komisji i wydaniu pozytywnej opinii o małżonkach i ich zakwalifikowaniu na rodzinę adopcyjną lub zastępczą, ośrodek wysyła do Sądu Rejonowego Wydziału Rodzinnego i Nieletnich wniosek o ustanowienie rodziny adopcyjnej lub zastępczej z uzasadnieniem.

W celu przygotowania rodziny do procesu adopcyjnego odbywają się **szkolenia**, które zazwyczaj mają charakter grupowy. Uczestniczą w nich kandydaci na rodziny adopcyjne, którzy uzyskali rekomendację Komisji Kwalifikacyjnej. Szkolenie ma na celu przybliżenie problemów związanych z przyjęciem dziecka osieroconego, naukę metod rozwiązywania problemów i zapoznanie się z innymi rodzinami, będącymi w podobnej sytuacji. O terminie szkolenia kandydaci dowiadują się telefonicznie. Jest to przeważnie kilka spotkań (w zależności od

tego, jakim programem szkoli dany ośrodek), odbywających się co tydzień popołudniami. Po zakończeniu szkolenia zapada końcowa decyzja o zakwalifikowaniu rodziny do pełnienia funkcji rodziny adopcyjnej.

Kolejnym etapem jest **oczekiwanie na dziecko**. Czas ten jest bardzo zróżnicowany i zależy od wieku i płci dziecka, jakie pragną przyjąć rodzice. Następnie kandydaci na rodziców adopcyjnych uzyskują z ośrodka **informacje o dziecku**, które może wejść do ich rodziny. Otrzymują dane na temat sytuacji rodzinnej, zdrowia, predyspozycji, czy wyglądu dziecka. Na podstawie tych informacji mogą zdecydować się na pierwszy kontakt z dzieckiem. Jeśli podejmą taką decyzję następuje kolejny etap, a mianowicie **kontakt z dzieckiem**. Rodzina razem z pracownikiem ośrodka jedzie do placówki, w której przebywa obecnie dziecko, aby się z nim zapoznać i od tej pory może ten kontakt utrzymywać, odwiedzać dziecko oraz brać udział w jego życiu. Następnie rodzina, z pomocą pracowników ośrodka **sporządza wniosek do Sądu** o przysposobienie poznanego dziecka.

Kolejny etap to **rozprawy sądowe**. Najczęściej rodzina adopcyjna uczestniczy w dwóch rozprawach sądowych. Podczas pierwszej sąd wyraża zgodę na zabranie dziecka przez rodzinę do domu. Jest to tzw. okres preadopcyjny. Po pewnym czasie odbywa się druga rozprawa tzw. adopcyjna, dopełniająca formalności prawnych.

Podana powyżej procedura ma charakter modelowy. Każdy ośrodek ma prawo określenia własnej procedury mającej na celu pełne poznanie rodziny i przygotowanie jej na przyjęcie dziecka (Statut Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego TPD w Częstochowie).

7. Środowiska, z których pozyskuje się dzieci do adopcji

Do adopcji przede wszystkim trafiają dzieci z rodzin alkoholicznych, zagrożonych demoralizacją, matek psychicznie chorych, sporadycznie narkomanów, kobiet samotnych, nieletnich i niestety coraz częściej rodzin pełnych, które zrzekają się dziecka, z powodu trudnej sytuacji materialnej. Dzieci kwalifikujące się do adopcji to 90% sieroty społeczne, posiadające jedno lub dwoje rodziców, którzy jednak z różnych względów nie potrafią lub nie chcą wychowywać i opiekować się swoim potomstwem (Tyszkiewicz, 1968).

Problem sieroctwa jest znany w społeczeństwie, ale traktowany najczęściej jako litość i gotowość niesienia pomocy przede wszystkim wówczas, jeśli dziecko traci rodziców przez ich śmierć. Poza tym sieroctwo społeczne nie znajduje właściwego zrozumienia. Wiele osób uważa, że dziecko jest szczęśliwe, jeśli ma rodziców i powinno być z nimi nawet wówczas, jeśli nie zapewniają mu podstawowych warunków, niezbędnych do jego psychologicznego rozwoju, a nawet wtedy, gdy jest demoralizowane lub maltretowane i głodzone przez rodziców. Uważa się, że nic nie zastąpi miłości rodzonej matki, choćby ta osoba do tej miłości była niezdolna. Niestety ten istniejący w naszym społeczeństwie stereotyp myślowy, odbiera wielu dzieciom szansę na szczęśliwe życie oraz prawidłowy rozwój (Wagner, 1995). Ze względu na intymność środowiska rodzinnego nie zawsze los

dzieci żyjących w osamotnieniu i osobistej tragedii jest znany osobom, które mogłyby udzielić pomocy. W sytuacji, kiedy matka oficjalnie porzuca dziecko, zrzeka się obowiązku opieki nad nim, społeczeństwo podejmuje zastępcze funkcje rodzinne i stara się zapewnić możliwie najlepsze warunki rozwoju, przez tworzenie korzystnych środowisk wychowawczych. Takim środowiskiem bez wątplenia jest zdrowa moralnie i dobrze przygotowana do pełnienia obowiązków rodzicielskich rodzina adopcyjna (Passini, 1992).

Niestety nie wszystkie osamotnione i porzucone dzieci mają taką szansę. Najmłodsze dzieci od 0-3 lat pozbawione opieki nie tylko rodziców, ale i krewnych, trafiają do placówki Domu Małego Dziecka. Natomiast dzieci od 3–18 roku życia, kierowane są do placówek opiekuńczo-wychowawczych resortu oświaty tj. Państwowych Domów Dziecka. Aby zapewnić maluchom jak najszybsze umieszczenie w rodzinie adopcyjnej lub zastępczej, pracownicy tych placówek powinni zgłaszać do ośrodków adopcyjnych dzieci z uregulowaną sytuacją prawną, bądź występować do Ośrodka z wnioskiem o pomoc w jej uregulowaniu. Zadaniem Ośrodka jest rozpoznanie sytuacji rodziny naturalnej dziecka, a w miarę potrzeby uregulowanie jej sytuacji opiekuńczo-wychowawczej. Bowiem do adopcji mogą być kierowane tylko te dzieci, które mają jasną sytuację prawną.

8. Specyfika wychowania dziecka adopcyjnego

Wyniki badań zamieszczone w „Polityce” (1996) pokazały, że 80% rodziców przed adopcją nie miało żadnych doświadczeń wychowawczych. Sytuacje opiekuńcze, z jakimi zetknęli się po adopcji, przekroczyły ich oczekiwania, zaskakiwały. Na 100 przebadanych rodzin przez Wandę Klominek, 36 oświadczyło, że nie zdawało sobie sprawy, że aż tak bardzo zaskoczy ich zachowanie dzieci. („Polityka”, 1996; nr 39).

Wychowanie dziecka adopcyjnego jest o wiele trudniejsze niż własnego, gdyż należy wziąć pod uwagę niekorzystną przeszłość dziecka, konieczność kompensacji i leczenie choroby sieroczej, obciążeń genetycznych oraz trudności w ukształtowaniu odpowiedniej postawy rodzicielskiej. Rodzice adopcyjni często nie mają wokół siebie przykładów, na których mogliby się wzorować. W związku z brakiem przykładu, rodzice adopcyjni mogą posiadać obiegające od rzeczywistości wyobrażenie adopcji dzieci. Nie wiedzą, czego mogą się spodziewać i w związku z tym są niepewni. Dlatego przekształcanie się małżeństwa bezdzietnego w rodziców adopcyjnych może iść w parze z napięciami psychicznymi. Dodatkowe napięcia i stres dla rodziców adopcyjnych może dolożyć fakt, iż często adopcja uważana jest za „coś ostatecznego”. W tej sytuacji stale muszą się tłumaczyć innym, dlaczego podjęli taką decyzję. Sprowadza się to do tego, że rodzice adopcyjni właściwie wciąż usprawiedliwiają się przed otoczeniem, dlaczego postępują inaczej, niż jest to ogólnie przyjęte. Sytuacja ta może spowodować napięcia i wywołać u rodziców opór i niechęć do innych. Z drugiej strony dzieciom, które zostały adoptowane nie jest wcale lżej niż ich przybranym rodzicom. Przez otoczenie postrzegane są

jako „inne” i same czują się inaczej, jako „gorsze”, bo adoptowane (Maciaszkowa, 1991).

Odmienność dziecka adoptowanego polega na tym, że:

- znalazło się ono w swojej rodzinie w sposób inny niż ich rówieśnicy;
- pierwszą część swego życia spędziło w ośrodku adopcyjno-opiekuńczym;
- gdzieś istnieją lub istnieli jego rodzice biologiczni.

Dzieci adoptowane są bardziej podatne na „zranienie psychiczne” niż ich rówieśnicy, którzy wychowywani są w rodzinach biologicznych. To poczucie inności i łączące się z tym emocje dziecka są czymś, na co rodzice adopcyjni nie mają wpływu. Takie dziecko musi samo sobie z tym poradzić, a rodzice mogą mu tylko w tym pomóc (Wrońska, 1990).

Częstym problemem rodzin adopcyjnych jest to, że nie znają wystarczająco dobrze potrzeb osieroconych dzieci. Rodzice wiążą z nimi zbyt duże oczekiwania. Pokładają wygórowane nadzieje i oczekują wdzięczności za to, co dla nich zrobili. Obciążają zachowanie dziecka genami, pochodzeniem z patologicznego środowiska. Aby nie dopuścić do takich sytuacji, pracownicy ośrodka adopcyjnego przygotowują przyszłych rodziców do roli wychowawczej, przekazując im odpowiednią wiedzę na temat potrzeb dziecka osieroconego (Szymańska, 1993).

Wskazując na powodzenie adopcji, pracownicy ośrodków adopcyjnych polecają rodzicom stosowanie czterech umiejętności:

1. **Wrażliwość.** Patrz, słuchaj i obserwuj, czego dziecko od ciebie chce, co czuje, i o co mu chodzi. Dlatego należy starać się myśleć i widzieć świat jego oczami. Dziecko wtedy zauważa, że jest przez ciebie rozumiane, co pomaga mu łatwiej radzić sobie w nowych warunkach.
2. **Akceptacja.** Bierz dziecko takim, jakie jest, nie próbuj je od razu zmieniać, ulepszać. Najwięcej zaufania do siebie samego rodzi się w dziecku, jak czuje się zaakceptowane takim, jakie jest.
3. **Współpraca.** Robienie czegoś razem z dzieckiem na bazie równości. Buduje się w nim zaufanie do dorosłych. Nie jest już wtedy w swoim odczuciu takie osamotnione.
4. **Przystępność i „bycie w dyspozycji”.** Musisz zapewnić dziecku komfort bycia obecnym w momencie, kiedy tego potrzebuje. To właśnie tego adoptowane dzieci były do tej pory pozbawione (Szymańska, 1993).

Poza tym od rodziców adopcyjnych oczekuje się pewnych istotnych cech, takich jak: umiejętności dostosowania się do zmian, preferowanie równości, szacunek dla odmienności, tolerancja, łagodność, liberalizm poglądów oraz gotowość uczenia się. Te cechy są bardzo pomocne w procesie wychowania dziecka adopcyjnego. Korzystne dla rozwoju dziecka i jego potrzeb emocjonalnych jest również zachowanie się rodziców, na które składa się wiara w siebie i w swoje możliwości, otwarty stosunek do innych ludzi, wrażliwość społeczna, zdolność

do właściwej i bezpośredniej realizacji uczuciowej na różnorodne problemy (Repelewicz, 1993).

9. Problemy wychowawcze dotyczące procesu przystosowania się dziecka do nowej rodziny

Pierwszym problemem, z jakim styka się rodzina adopcyjna, zwłaszcza gdy przysposabia dziecko mające więcej niż jeden rok życia, jest adaptacja nowego członka rodziny do nieznanego, obcego mu otoczenia. Problem adaptacji nie istnieje w rodzinach biologicznych oraz przy adopcji noworodków lub dzieci bardzo małych (Szymańska, 1993).

Bardzo często się zdarza, że dzieci, które były wcześniej zaniedbane albo wciąż musiały się rozstawać z opiekunem, na tyle ucierpiały emocjonalnie, że mają później w stosunku do dorosłych trudności w nawiązaniu więzi uczuciowej. Maluchy te utraciły zaufanie do dorosłych osób. U niektórych dzieci wydaje się na pierwszy rzut oka, że wszystko jest w porządku, świetnie sobie radzą bez dorosłych i wydają się być samodzielne. Jednak tym swoim pseudosamodzielnym zachowaniem dziecko zabezpiecza się przed nawiązywaniem więzi z rodzicami, unika tego. Wszystko zależy od charakteru malucha, jedne z nich boją się zażyłego kontaktu z innymi, natomiast są i takie, które boją się ponownego odrzucenia i kurczowo trzymają się rodziców adopcyjnych. Nawet moment rozstania wywołuje u nich poczucie zagrożenia. Dziecko takie nie ma odwagi pójść się pobawić czy oddalić się na krok od rodziców (Repelewicz, 1993).

Podstawą do zrozumienia późniejszych problemów związanych z dzieckiem jest jego wiek w chwili adopcji. Im wcześniejsza adopcja, tym więcej szans na powodzenie. Dziecko młodsze ma mniejsze ryzyko na ujawnienia się zaburzeń emocjonalnych związanych z deprivacją potrzeby więzi uczuciowej z matką we wczesnym dzieciństwie. Poza tym dzieci adoptowane w wieku niemowlęcym częściej osiągają wyższy poziom rozwoju umysłowego i są lepiej społecznie dostosowane niż dzieci, które zostały umieszczone w rodzinach adopcyjnych w późniejszym wieku. Natomiast im dziecko starsze, tym trudniej adaptuje się do nowego środowiska.

Niektórym rodzicom wydaje się, że dziecko starsze sprawia mniejsze kłopoty, bo jest mądrzejsze, łatwiej można mu wytłumaczyć pewne sprawy, a przede wszystkim widać, jakie jest. Te rachuby rodziców w rzeczywistości są zawodne, ponieważ u dzieci, które pierwsze miesiące i lata swojego życia spędziły w placówce opiekuńczej, pojawiły się objawy choroby sieroczej: kiwanie się, ssanie palców, opóźnienie w rozwoju mowy i kontaktach społecznych. Takie dzieci wymagają szczególnej opieki. Rehabilitacja dotkniętych chorobą sierocą dzieci starszych adoptowanych powyżej pierwszego, a nawet trzeciego roku życia, daje przeważnie pomyślne rezultaty. Warunkiem jest jednak, by rodzice adopcyjni korzystali z pomocy pedagogicznej i terapeutycznej, tak w czasie poprzedzającym przyjęcie

dziecka, jak też już po jego przyjęciu. Przebieg procesu rehabilitacyjnego jest różny, wszystko zależy od indywidualnego charakteru danego przypadku (Ziętek, 1980).

10. Problemy dotyczące procesu przystosowania się rodziców do dziecka

Pierwsze spotkanie między rodzicami adopcyjnymi i adoptowanym dzieckiem jest bardzo ważnym i istotnym momentem w ich dalszym życiu. U niektórych rodziców od razu budzi się uczucie rodzicielskie i czują, że jest to ich własne dziecko. U innych pierwsza reakcja nie jest jednoznaczna, ogarniają ich mieszane uczucia, niektórzy z kolei reagują głównie na wygląd zewnętrzny dziecka. Wielu rodziców potrzebuje czasu na to, żeby otoczenie, rodzina, przyjaciele, sąsiedzi zaakceptowali i zrozumieli podjętą przez nich decyzję. Jednak najważniejsze jest to, żeby rodzice dali czas i sobie i dziecku. Jeśli nie zdobędą się na cierpliwość, może dojść do wytworzenia się wymuszonego „pseudoprzywiązania”, które jest bardzo nietrwale.

Rodzice mają przeważnie wysokie oczekiwania w stosunku do adoptowanego dziecka. Z dużym prawdopodobieństwem można przewidzieć, że gdy dojdzie do adopcji, to cała nagromadzona miłość rodzicielska, cały instynkt opiekuńczy w jednym momencie znajduje upust. Rodzice zapominają często o tym, że wszystkie te uczucia trzeba dawkować, szczególnie jeżeli dziecko należy do tych osób, które unikają relacji przywiązania (Repelewicz, 1993).

Niestety bardzo często zdarza się, że dziecko adoptowane nie spełnia pokładanych w nim oczekiwań. Takie napięte oczekiwania rodziców zazwyczaj utrudniają rodzenie się relacji przywiązania z ich strony. Budowanie więzi opiera się na zdrowych zasadach tylko wtedy, jeśli rodzice są w stanie zaakceptować dziecko takim, jakie jest, bez tych wszystkich oczekiwań, które je przerastają. Na pierwszym miejscu rodzice powinni więc krytycznie przyjrzeć się swoim oczekiwaniom w stosunku do dziecka, a następnie pomyśleć o dozowaniu miłości rodzicielskiej w stosunku do nowego członka domu. Powinni dać sobie trochę czasu na przyzwyczajenie się do niego i pokochanie go (Szumilo, 1995).

Wiek dziecka w chwili adopcji odgrywa zasadniczą rolę. Najłatwiej zaakceptować noworodka, które jak twierdzą rodzice adopcyjni „nie ma przeszłości”, a przynajmniej żadnych przykrych, traumatycznych doświadczeń. Trudności mogą się pojawić przy adopcji dziecka starszego na przykład w wieku przedszkolnym. Ma ono za sobą już niejedną placówkę opiekuńczo-wychowawczą, jest okaleczone psychicznie, emocjonalnie lub obciążone chorobą sierocą. Jeśli dziecko nie zostanie zaakceptowane razem ze swoją przeszłością, taką czy inną, mogą powstać problemy. Dużą rolę w zaakceptowaniu przeszłości dziecka odgrywa sposób, w jaki rodzice poradzili sobie psychicznie z „przetrawieniem” własnej bezdziejności. Akceptacja przeszłości dziecka jest również bardzo ważna dla samego dziecka. Od tego będzie zależeć jego rozwój społeczny, rozwój umiejętności personalnych, a także rozwój emocjonalny.

Oczekując na adopcję upragnionego maleństwa, rodzice obawiają się najbardziej tego, żeby dziecko, które otrzymają nie okazało się w jakimś stopniu „zaburzone”. W rzeczywistości istotne są czynniki uszkadzające układ nerwowy dziecka, działające w okresie ciąży, porodu, a także po urodzeniu oraz doświadczenia przedadopcyjne. Ogólnie przyjmuje się, że stan psychiczny matki w okresie ciąży nie jest obojętny dla zdrowia jej dziecka, zwłaszcza dla funkcjonowania jego układu nerwowego. Dzieci oddane do adopcji są najczęściej nieślubne, nieplano- wane. Ciąża dla ich matek biologicznych stanowi niejednokrotnie klęskę życiową, często przeżywają w tym okresie odejście partnera, ojca dziecka. Matki w ciąży często piją, palą, a dziecko od początku odbiera sygnał, że jest niechciane.

Czy słuszne są powszechne obawy, że dziecko alkoholika będzie mieć skłonności do nadużywania alkoholu? Z dużym lękiem są adoptowane dzieci, których rodzice biologiczni obciążeni są chorobą psychiczną. A przecież wiadome jest, że nie dziedziczy się „gotowych” cech charakteru czy intelektu. Można jedynie mówić o dziedziczności pewnych dyspozycji, to zaś nie wyklucza aktywnej roli rodziców adopcyjnych w kształtowaniu pożądanych cech.

Również zaburzenie charakterologiczne i nieprzystosowanie społeczne wiążą się bardziej z wiekiem dziecka w chwili adopcji i z jego doświadczeniami w zakładzie wychowawczym, z atmosferą w rodzinie, niż z czymś co można by określić jako wyposażenie genetyczne. Problematyka dziedziczenia sprowadza się przeważnie do dwóch tematów charakteru i inteligencji. Ciekawy eksperyment przeprowadził w 1997 r. Robert Plomin. Zbadal setki amerykańskich dzieci, które w testach na inteligencję osiągały wynik wyższy bądź równy 160 punktom (bardzo wysoki). Stwierdził, że większość z nich miała pewien specyficzny gen – IGF2R. Nazwał go genem inteligencji. Na pewno niejedna osoba się zastanawiała nad tym, czy gen inteligencji wszystko tłumaczy? Czy jeżeli dziecko wychowuje się w skrajnie nieodpowiednich warunkach, osiągnie w teście 160 punktów? Na te pytania próbowano odpowiedzieć już w latach 60-tych. Psychologowie obserwowali bliźnięta jednojajowe, wychowujące się po adopcji w odmiennych rodzinach. Badane były sytuacje, w których jedno z rodzeństwa trafiło do dobrze sytuowanej, wykształconej rodziny, natomiast drugie do zupełnie odmiennego środowiska. Stwierdzono, że pomimo tego, iż bliźnięta dorastały oddzielnie, u 76 % par wyniki były takie same. Matt Ridley, autor książki „Genom”, uważa, że czynniki genetyczne wpływają na IQ w 50%, zaś w 20% ma znaczenie to, gdzie dorastaliśmy, nauczyliśmy się, jak wykorzystaliśmy w życiu swoje możliwości.

Trzeba uświadomić przyszłym rodzicom adopcyjnym, że sposób wychowania jest bardzo ważnym źródłem formowania charakteru i inteligencji. Zbyt szybkie przypisywanie cech dziecka dziedziczeniu może doprowadzić do tego, że dziecku przestaje się stawiać pewne wymagania. Można w ten sposób ograniczyć rozwój potencjalnych możliwości dziecka (Ziętek, 1974).

11. Badania własne

Celem badań przeprowadzonych od stycznia do maja 2009 roku na terenie Częstochowy było uzyskanie informacji na temat trudności, z jakimi borykają się małżeństwa, które starają się o status rodziny adopcyjnej. W pracy zastosowano metodę indywidualnych przypadków, zaś jako technikę badawczą wybrano wywiad, który przeprowadzono z siedmioma mieszkankami Częstochowy, w wieku od 28 do 42 roku życia. Cztery z nich są już od kilku lat rodziną adopcyjną, jedna z pań jest obecnie rodziną zastępczą, natomiast dwie są w trakcie załatwiania spraw oraz oczekiwania na upragnione dziecko. Wszystkie respondentki, korzystały z pomocy częstochowskich ośrodków adopcyjno-opiekuńczych.

12. Wnioski z badań

Osoby podejmujące decyzję dotyczącą adopcji muszą liczyć się z wieloma trudnościami.

1. Osoby starające się uzyskać status rodziny adopcyjnej muszą przejść bardzo długą drogę prawną. Muszą uzbroić się w cierpliwość. Czekają sporo rozmów kwalifikacyjnych z pedagogiem, psychologiem, wypełnianie ankiet, kwestionariuszy, pomyślnie przebyty wywiad środowiskowy. Na adopcję dziecka trzeba czekać nawet kilka lat. Wszystko to zależy od sytuacji prawnej. Respondentki wspominały, że największą trudnością, z jaką musiały się zmierzyć, było długotrwałe oczekiwanie na upragnione dziecko. Zdarzało się także, że małżonkowie przyzwyczaili się do dziecka, do częstych odwiedzin, jednak latami musieli czekać na decyzję sądu.
2. Osoby, które marzą o uzyskaniu statusu rodziny adopcyjnej muszą spełniać podstawowe wymogi, m.in.:
 - a. pełna zdolność do czynności prawnych;
 - b. minimalny staż małżeński (5 lat);
 - c. potwierdzenie o niekaralności na podstawie informacji z Krajowego Rejestru Karnego;
 - d. dostarczenie zaświadczenia lekarskiego potwierdzającego zdrowie fizyczne i psychiczne;
 - e. wykazanie stałego źródła dochodu;
 - f. odpowiednie warunki mieszkaniowe (oddzielny pokój dla dziecka);
 - g. odpowiedni wiek kandydatów dający szansę na sprawowanie opieki nad dzieckiem do osiągnięcia przez nie pełnoletniości (starszy ze współmałżonków nie przekracza 55 roku życia).
3. Zazwyczaj ośrodki adopcyjno-opiekuńcze pomagają młodym ludziom w sprawnym uzyskaniu statusu rodziny adopcyjnej. Wspierają ich w trudnych sytuacjach, pomagają w szybszym załatwianiu spraw prawnych, udzielają

informacji dotyczących zasad adopcji. Umożliwiają również kontakt z dzieckiem, starają się stworzyć dobrą więź i relację dziecko – nowi rodzice. Niestety kilka rozmówczyń podczas wywiadu wspomniało o braku chęci pomocy ze strony pracowników ośrodka adopcyjno-opiekuńczego.

4. Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze umożliwiają rodzicom starającym się o adopcję kontakt z dzieckiem. Często nowi opiekunowie mogą zabierać malucha do domu, na weekendy, na święta. W ten sposób dziecko poznaje nową rodzinę, przywiązuje się do niej.
5. Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze powinny posiadać wykwalifikowaną kadrę psychologiczno-pedagogiczną, prawną oraz medyczną. Niestety, jak mówią respondentki, nie zawsze w takich instytucjach można spotkać się z życzliwymi osobami. Brak chęci pomocy ze strony pracowników ośrodka adopcyjno-opiekuńczego, często uniemożliwia i zniechęca młodych ludzi do adopcji.

Bibliografia

- Andrzejewski M. (2003), *Ochrona praw w rodzinie dysfunkcyjnej*, Zakamycze, Kraków.
- Bleszyński J.J. (2005), *Kluczowe zagadnienia przysposobienia i funkcjonowania rodzin adopcyjnych*, Impuls, Kraków.
- Jankowska-Rachel A. (2004), *Diagnozowanie kandydatów na rodziny zastępcze* [w:] *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, Warszawa, nr 1.
- Jarmołowska A. (2007), *Adopcja dziecka: psychologiczna analiza decyzji u kobiet i mężczyzn*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Maciaszkowa M. (1990), *O współżyciu w rodzinie*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Maciaszkowa M. (1991), *O współżyciu w rodzinie*, Pax, Warszawa.
- Passini B. (1993), *Rozwiązywanie problemów sieroctwa przez ośrodki adopcyjno-opiekuńcze*, CRSS, Warszawa.
- Passini B. (1991), *Problemy opiekuńczo-wychowawcze*, CRSS, Warszawa.
- Pilch T. (1998), *Zasady badań pedagogicznych*, Żak, Warszawa.
- Pilch T., Bauman T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych*, Żak, Warszawa.
- Raczkowska J. (1993), *Kiedy rodzina zawiedzie*, PIW, Warszawa.
- Repelewicz E. (1993), *Problemy rodzin adopcyjnych*, Gryf, Częstochowa.
- Szymańska A. (1993), *Postawy wychowawcze małżeństw zamierzających adoptować dziecko*, Kłos, Warszawa.
- Szymańska A. (1990), *Problemy rodziny*, Kłos, Warszawa.
- Wagner J. (1996), *Relacje instytucjonalne wobec sieroctwa społecznego i adopcji*, WSP, Częstochowa.
- Ziętek K. (1980), *Psychologiczne problemy adopcji*, Żak, Warszawa.